

AĞIZ ARAŞTIRMALARIMIZDA YAYGINLAŞMIŞ YANLIŞLIKLAR (3):
“üzüm/yüzüm; öllük/höllük” türeme mi düşme mi?

On The Wide Spread Mistakes in Publication of Dialect Researches (3):
Are “üzüm/yüzüm; öllük/höllük” ‘prothesis’ or ‘apheresis’?

Gürer GÜLSEVİN*

Özet

Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili yayımlarda, yazı dilimizde ünlü ile başlayan bazı kelimelerin başında görülen “y-” ya da “h-” ünsüzleri, genellikle “öntüreme” olarak verilegelmektedir. Oysa, yaşayan ve tarihi lehçelerle karşılaştırmalar yapıldığında, bu kelimelerin bazılarında “öntüreme” olmadığı, eski bir ünsüzü devam ettirdikleri anlaşılır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağızları, öntüreme

Abstract

In some publications which are on the linguistic features of Turkish dialects the initial “y-“ ana “h-“ in some Turkish words has usually been considered as a “prothesis”. On the other hand, when one makes a comparison between these words and historical and living Turkish dialects can come to conclusion that some of these words do not include prothesis, but they can be evaluated as continuation of an older consonant.

Keywords: Turkish dialects, prothesis

Bu dizinin ilk makalesinde, “*burā*” kelimesinin yapısını, ikincisinde ise ses olaylarındaki değişme istikametleri verilirken yapılan bazı yanlışlıkları işlemiştik.¹ Dizinin üçüncü makalesi olan bu yazıda ise, ağız araştırması yayımlarımızın “*başta ünsüz türemesi*” bölümlerinde verilen bazı örnekleri sorgulayacağız.

Türeme (*başta ünsüz türemesi=prothese*) olayı, sadece Türkiye Türkçesi ağızlarına özgü olmayıp, Türk dilinin değişik dönem ve sahalarında da görülmektedir. Arapçadan dilimize giren “*esîr*” sözü, bir “y-” türemesi almış hâliyle (*yesir*) hem günümüz ağızlarında², hem de bazı tarihî metinlerimizde³ kaydedilmiştir. Kelimenin yabancı olduğu, dilimize Arapçadan girdiği ve orijinalinin de “*esîr*” şeklinde olduğu bilinmektedir. Bu yüzden, hem tarihi metinlerimizde hem de yaşayan ağızlarımızda tespit edilen “*yesir*” kelimesinin başındaki ünsüzün bir “*öntüreme*” olduğu açıktır. Yine yabancı kaynaklı olduğu bilinen “*akıl*” (< Arapça ‘*akl*) sözünün ağızlardaki “*hagıl*” biçiminde de öntüreme olduğu açık olarak anlaşılmaktadır.

Ancak, Türk dili kaynaklı olup hem “y-”li hem de “y-”siz; hem “h-”li hem “h-”siz şekilleri bulunan kelimelerden (*inan-/yinan-; aldan-/yaldan-; üzüm/yüzüm; öllük/höllük*, vb.) “y-”li ve “h-”li olanlarda bir öntüreme mi olduğu, yoksa “y-”siz ve “h-”siz şekillerde bir ünsüz düşmesi mi gerçekleştiği, pek çok Türkoloji yayımında karıştırılmaktadır.

* Prof.Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

¹ G.Gülsevin, “Ağız Araştırmalarında Yaygınlaşmış Yanlışlıklar I: ‘bu+ra’ mı, ‘bu ara’ mı?”, Prof.Dr. Fikret Türkmen Armağanı, s. 333-335; G. Gülsevin, “Ağız Araştırmalarında Yaygınlaşmış Yanlışlıklar II: Değişmenin Yönü Bakımından Yapılan Yanlışlıklar”, TDİD V-1 (Yaz), İzmir 2005, s. 59-63.

² EDİRNE, s.58; MALATYA, s.102; NEVŞEHİR, s.83; ORDU, s.84; RİZE, s.95.

³ Ben bir bezirgânım sen de bir *yesir* / Bahañı ödemez Hind ile Mısır (TS VI, s.4550).

1. “y-” öntüremesi denilen örnekler üzerine:

Bu konu, yani “*inan-/yinan-*” çiftindeki fonetik olayın ne olduğu hususunda Türkologların farklı görüşleri olmuştur. Bizce, yanlış olan “*inan- > yinan-*” tarzındaki öntüreme izahının yapılışı, bu görüşte olanların Türkiye Türkçesi yazı dilini kendi bakış açılarında temele yerleştirmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Ağız araştırması yayımlarımızda konu ile ilgili verilenlerden bazıları şunlardır (Bizce bunların bir kısmı yanlış, yani öntüreme söz konusu değildir):

y- türemesi : *yéřiş-* ‘erişmek’ (AYBASTI, s.35)

y türemesi : *yéřişür* ‘erişmek’, *yındirdi* ‘indirmek’ (ÇÜNGÜŞ-ÇERMİK, s.70)

y türemesi : *yendir-* ‘indirmek’, *yüzüm* ‘üzüm’ (DİYARBAKIR, s.17)

y-< Ø- : *yen-* ‘inmek’, *yaldat-* ‘aldat-’ (ERZİNCAN, s.110)

yaldat- ‘aldatmak’, *yendir-* ‘indirmek’ (ERZURUM, s.31)

y türemesi : *yeriř-* ‘eriş-’, *yen-* ‘inmek’, (KARS, s.140)

y türemesi : *yiz* ‘iz’, *yéndir-* ‘indirmek’ (KEBAN-BASKİL-AĞIN, s.56)

y- türemesi : *yaldat-* ‘aldatmak’ (MALATYA, s.101)

Ünsüz öntüremesi bölgenin sık rastlanan bir olayı değildir. Bazı kelimeler, özellikle *aldan-*, *ırak* ve *esir* kelimeleri önseslerine aldıkları birer y sesi ile söylenirler. Bu kelimeler bölgede *yaldanmah*, *yaldatmah*; *yırah* ve *yésir* şekillerindedir. Bölgenin bir iki ağzında da *ir-* ‘eriş-, yetiş-’ kelimesi y öntüremesi ile *yir-* şeklinde görülür. (NEVŞEHİR, s.83)

y türemesi : *yéřiş-* ‘erişmek’ (ORDU, s.84)

Ø- > y- : *yiri* ‘iri’, *yeriş-* ‘erişmek’, *yen-* ‘inmek’, *yoksuz* ‘öksüz’ (RİZE, s.94-95)⁴

Türkiye’nin çok değişik bölgelerinde (Edirne’den Kars’a kadar) derlenen metinlerde “y-” öntüremesi olarak verilen kelimeler şunlardır: *yaldan-/yaldat-* ‘aldanmak/aldatmak’, *yéřiş-/yeriş-* ‘erişmek’, *yırah/yırah* ‘ırak’, *yiri* ‘iri’, *yiz* ‘izi’, , *yen-dir-/yin-dir-* ‘in-dirmek’, *yoksuz* ‘öksüz’, *yüzüm* ‘üzüm’. Bazı kelimelerin (*yaldan-* ‘aldanmak’, *yendir-* ‘indirmek’) hemen bütün ağzılarda “y-”li şekilleri ile de kaydedilmiş olması da ayrıca dikkate değerdir.

Z. Korkmaz, “*Gramer Terimleri Sözlüğü*” adlı eserinde, “*ünsüz türemesi*” başlığı altında bu tür örnekleri saymıştır: “*ünsüz türemesi: Kelime ön, iç ve son seslerinde kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi olayı: elbette > helbette, ır > yır, ırak > yırak, igit > yigit, ...*”⁵. A. Caferoğlu da Fundamenta’da *indür-* > *yındür-* ve *aldan-* > *yaldan-* gibi örnekleri verir.⁶ Bunlardan “*elbette > helbette*” örneğinin durumu açıktır. Bir öntüreme söz konusudur. Ancak, “*ırak > yırak, igit > yigit*” örneklerinde, bir öntüremeden bahsedilemeyeceği kanısındayız. Özellikle Çuvaş Türkçesinde görülen kelime başı “y-“ seslerinin, eski bir uzunluğun kalıntısı olduğunu düşünenler de vardır.⁷

Bu konudaki görüşümüz şudur: Söz konusu kelimelerin (*ırak/yırah, igit/yigit, üzüm/yüzüm*) ilk hece ünlüleri “dar-düz (ı-i)” ünlülerdir. Bu ünlüler ile, “y” ünsüzü birbirine çok yakın seslerdir. Yani, “ı/i” ile başlayan bir kelimedede “y-” türeyebildiği gibi; “y-” ile başlayan bir kelimenin kök ünlüsü “ı/i” seslerinden birisi ise, baştaki ünsüz düşebilir de. İki olay da fonetik açıdan mümkündür.

⁴ T. Günay, bu bölümü yazarken yukarıdaki örnekleri “*öntüreme*” olarak vermiş, ancak Eski Türkçedeki şekilleri de göz önüne koyarak “*yırakden*” ve “*yigne*” örneklerinin bu olaya sokulmasının zor olduğuna işaret etmiştir.

⁵ Z. Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 163.

⁶ A. Caferoğlu, “Die Anatolischen und Rumelischen Dialekte”, *PhTF I*, Wiesbaden 1959, s. 254.

⁷ L. Ligeti, “Les voyelles longue en turc”, *JA*, 1938, 177-204; T. Tekin, “Türk dillerinde önsesle y- türemesi”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 4, Ankara 1994, s. 51-66.

Peki o halde, ilgili örneklerde hangisinin gerçekleştiğini tespit edebilmek için hangi ölçülere bakılabilir. Bizce, bu kelimelerin yaşayan lehçelerdeki karşılıkları, ilk bakılması gereken ölçülerdendir. Bilindiği gibi Türkiye Türkçesindeki kelime başı “y-” sesleri, yaşayan diğer lehçelerimizde düzenli olarak “y-, c-, ç-, j-, d-, z-, s-” sesleriyle karşılanmaktadır. Birkaç örnek:

Türkiye Tk.	Kırgız Tk.	Kazak Tk.	Tuva Tk.	Yakut Tk.
y-	c-	j-	ç-	s-
yaş	çaş	jas	çaş	sıas
yıl	cıl	jıl	çıl	sıl

O halde, Oğuzcada “üzüm/yüzüm, ırak/yırak, ilan/yılan, ip/yip”; hatta “aldan-/yaldan-, az-/yaz- ‘günah işlemek’” gibi ikili şekillerdeki değişmeye karar verirken, yaşayan lehçelerdeki karşılıklarına bakmamız en iyi ölçülerden biri olacaktır. Eğer kelime Kırgızcada veya Tuvacada da ünlü (ı/i) ile başlıyorsa, demek ki orijinali de kelime başında ünlülü şekildedir; bizdeki “yip, yinan-, yılan” gibi şekillerdeki “y-” sesi öntüreme olmalıdır. Eğer yaşayan lehçelerde kelime başında bizdeki “y-”lere denk gelen ünsüzleri (c-, ç-, j- vs.) buluyorsak, o zaman bu kelimelerin eskiden de başında bir ünsüz bulunmakta idi; yani kelimenin başındaki ünsüz (y-) aslî olmalı, “y-”siz (üzüm, ip, ilan, iğit, aldanmak) şekillerde ise bir “ünsüz düşmesi” kabul edilmelidir. Çünkü, “ı/i” seslerinin önünde “y-” türeyebilse bile, “c-”, “ç-”, “j-” gibi seslerin türemiş olması izah edilemez. Durum, bazı kelimeler için gayet açıktır. “Yılan/ilan” çifti diğer lehçelerle karşılaştırıldığında, kelime başı ünsüzlü olarak bulunur: Kırgızca *cılan* (Yudahin, s.208), Kazakça *jılan* (Koç, s.190), Çuvaşça *salen* (Paasonen, s.139) gibi. Hatta, tarihi dönemlerden Tuna Bulgarcasında bile, kelime başında bir ünsüz ile karşımıza çıkar: *dilom*⁸. Demek ki, bu kelimedeki öntüreme söz konusu olamaz, çünkü, orijinalinde bir kelime başı ünsüzü vardır. “ilan” şeklinde bir ünsüz düşmesi olmuştur. Aynen bu şekilde açıklanabilecek şu örnekler de anılabilir: *ağla/ıgla-/yığla-*: Kazakça *jıla-* (Koç, s.190); *ılın-/yılın-*: Kırgızca *cılı-* (Yudahin, s.209), Kazakça *jılı-* (Koç, s.193); *ıldız/yıldız*: Kırgızca *cıldız* (Yudahin, s.209), Çuvaşça *şaldar* (Paasonen, s.138).

Ağız araştırması yayımlarımızda “y- öntüremesi” olarak verilegelen kelimeleri de yaşayan lehçelerimizle karşılaştırdığımızda, *üzüm/yüzüm, ırak/yırak*⁹ kelimelerinin aslî bir kelime başı ünsüzü barındırdığını görürüz:

<i>yüzüm</i> ‘üzüm’	Kırgız <i>cüzüm</i> (Yudahin, s.240) Kazak <i>jüzim</i> (Koç, s.189)
<i>yırak/yırah</i> ‘ırak’	Kazak <i>jırak</i> (Koç, s.194)

Yaşayan lehçelerde “cüzüm / jüzüm” olarak da tespit edilen kelimenin başında bir “c-” türemesinin gerçekleşmesi imkansızdır. O halde, bu tür kelimelerin başında bir ünsüz eskiden beri vardır. Bu ünsüz, Oğuz lehçelerinde “y-”, Kırgızcada “c-”, Kazakçada “j-” sesine dönüşmüştür. Daha sonra, Oğuz lehçelerinde bu tür kelimelerde bazen bir “y-” düşmesi olmuştur. Bir *dar-düz* ünlüden önceki bu “y-” düşmesi olayı, Azerbaycan diyalektinde karakteristik vasıf kazanmıştır. Türkiye Türkçesini meydana getiren ağızlarda ise hem “y-”li hem “y-”siz şekilleri yaşamaya devam etmiştir. Bazı durumlarda yazı dilimiz “y-”li şekilleri (*yıldız, yılan*, vs.), bazı durumlarda da tıpkı Azerbaycan Türkçesi gibi “y-”siz şekilleri (*üzüm, ip, inan-, ırak*, vs.) standartlaştırmıştır.

Biz 1987 yılında yayımladığımız bir makalede, Türk dilindeki “yılan/ilan, yip/ip, yaz-/az-” gibi şekillerin yorumlanması konusundaki görüşlerimizi uzun uzadıya tartışmıştık¹⁰.

⁸ T. Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 13.

⁹ Bu kelime tarihi Türk lehçelerinde de “y-”li şekilleriyle tespit edilmektedir: Eski Uygurca *yırak* (bkz. A. Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1968, s. 294).

2. “h-” öntüremesi denilen örnekler üzerine:

Kelime başında bazen “h-”li bazen “Ø-”li şekillerde bulunabilen örneklerde *türeme* mi *düşme* mi olduğuna karar vermek ise daha güçtür. Yabancı kelimelerin asılları belli olduğundan, “*elbet > helbet*” örneğinde *öntüreme*, “*hasta > asta*” örneğinde *ünsüz düşmesi* bulunduğunu hemen söyleyebiliriz. Ancak, Türkçe kökenli sözlerde buna karar vermek bazen imkansızlaşır. Klasik Türkoloji geleneğinde, “*Türk dilinde kelime başında h- sesi bulunmaz*” diye bir yanlış yargı genelleştiği için, pek çok araştırmacı “*höllük/öllük, harık/arak*” gibi kelimelerin başındaki ünsüzü “*öntüremedir*” deyip geçmektedir.

Öntüreme “h-” olarak verilenlerden bir kısmı doğru olsa bile, bir kısmı muhakkak incelenmeli ve tartışılmalıdır. Ağız araştırması yayımlarımızda verilen konu ile ilgili örneklerden bazıları şunlardır:

h- türemesi : *harh* ‘ark’, *havya* ‘ayva’, *höbek* ‘öbek’ (AYBASTI, s.35)

h türemesi : *hindi* ‘şimdi’ (ÇÜNGÜŞ-ÇERMİK, s.70)

h türemesi : *havya* ‘ayva’ (DİYARBAKIR, s.17)

hürüş- ‘ürüşmek’, *haçız* ‘açız’ (EDİRNE, s.58)

h- < Ø- : *harh* ‘ark’, *havya* ‘ayva’ (ERZİNCAN, s.111)

h- : *havya* ‘ayva’, *holta* ‘olta’, (ERZURUM, s.31)

h türemesi : *havlu* ‘avlu’, *hariğa* ‘arka-su arka’ (KEBAN-BASKİL-AĞIN, s.56)

h türemesi : *hatla-* ‘atla-’, *havya* ‘ayva’ (KIRŞEHİR, s.63)

h- öntüremesinin bölgemizdeki örnekleri şunlardır : *himci/hindi* ‘şimdi’, *horaya* ‘oraya’ (KÜTAHYA, s.55)¹¹

h- türemesi : *harh* ‘ark’, *höllüg* ‘öllüg’, *havya* ‘ayva’, *hatlat-* ‘atlatmak’ (MALATYA, s.101)

Metinlerimizde kuralı olarak h- türemesi görülür : *hindi* ‘şimdi’, *horak* ‘orak’, *höteki* ‘öteki’ (MUĞLA, s.31)¹²

Bir iki kelimedede bir öntüreme olduğu görülmektedir : *horda* ‘orada’, *hindi* ‘şimdi’ (NEVŞEHİR, s.77)¹³

h öntüremesi için yine tek tük örnekler gösterebiliyoruz : *horda* ‘orada’; *havlu-havli* ‘avlu’, *havya* ‘ayva’ (NEVŞEHİR, s.84)

h türemesi : *hark* ‘ark’, *havli* ‘avlu’, *havuşla-* ‘avuçlamak’, *havya* ‘ayva’, *hödüş* ‘ödünç’ (ORDU, s.84)

Ø- > h- : *hen* ‘en’, *hepeyi* ‘epey’, *hoke* ‘öfke’ (RİZE, s.94-95)

h ön ünsüz türemesi : *havlu* ‘avlu’ (URFA, s.57)

Dikkat edilirse, hemen hemen bütün ağızlarda *havya* ‘ayva’, *harık/hark* ‘ark, su arka’ kelimesi “h-”li olarak bulunmaktadır. *avuçla-* ‘havuçlamak’, *holta* ‘olta’, *horak* ‘orak’, *hindi* (Eski Türkçe *amti*) ‘şimdi’, *höbek* ‘öbek’, *hürüş-* ‘ürüşmek’, *höteki* ‘öteki’, *hatla-* ‘atlamak’, *haç* ‘aç’, *hoke* ‘öfke’ gibi kelimeler ise bazı ağızlarda “h-”li tespit edilmiştir. Yazı dilimizde bile “h-” önsesi ile görülen *hörgüç*, *höyük* kelimeleri de burada hatırlanmalıdır.

Ana Türk Dili (bazılarına göre Ana Altay Dili)’nde aslî bir “*p-” önsesi bulunduğu, bu “*p-”lerin Moğolca ve Tunguzcada “h-” ve “f-” seslerine dönüştüğü, Türk dilinde ise önce “h-”ye dönüşüp, ardından da düştüğü ve “Ø-” olduğu, yaklaşık 100 yıldır araştırmacılar tarafından söylenmektedir.¹⁴ Ancak, “h-”li şekilleri düşürmeyip koruyan bazı örnekler de, serpinti hâlinde yaşayan diyalektlerde yaşamaktadır. Hatta, Halaççada, eski “*p-” sesi, düzenli olarak “h-” şeklinde korunmuştur. Bu konuda da Türkoloji

¹⁰ G. Gülsevin, “Türk Dilinde Bir Kelime Baş Ünsüzü Üzerine”, *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1987, s. 173-200.

¹¹ T.Gülensoy, Türk dili kaynaklı kelimelerde görülen bazı kelime başı “h-” seslerinin N. Poppe tarafından Ana Altaycadaki bir “*p-”den geldiğinin tasarlandığını söylemiştir.

¹² A. Akar da Ana Altayca *p- foneminden kısaca bahsetmiş, ancak ilgili kelimeleri öntüreme olarak vermiştir (s. 30).

¹³ Z. Korkmaz, dipnotta, “*Türkçede bazı kelimelerdeki h-’nin bir öntüreme olmayıp, kısmen Ana Altaycadaki bir *p sesinden geliştiği görüşü de vardır.*” demiştir. (192. dipnot)

¹⁴ Konu ile ilgili geniş bibliyografya için, bkz. Osman Nedim Tuna, *Altay Dilleri Teorisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, İstanbul 1983, s.46; N. Poppe, *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden 1965, s.197; N. Poppe, (Çeviren Zeki Kaymaz), *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri I. Kısım, Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*, İstanbul 1994, s.18.

literatüründe yayımlanmış pek çok araştırma vardır. Maalesef, özellikle Türk dilindeki “*p- > h- > Ø-” konusu Türkiye Türkolojisinde lâyıkiyla izlenemediğinden, hemen her yayımda “*hörgüç, harık*” gibi kelimeleri “*öntüreme*” başlığı altında görmekteyiz.

Elbette Türkiye Türkçesi ağızlarında *öntüreme* “h-” sesi vardır (*helbet* < *elbet*, *hataş* < *ateş*, gibi). Ancak, ağızlarımızdaki bütün “h-”ler *öntüreme* değildir. Biz bu konuyu işlediğimiz bir makalede, ağızlardaki “h-” seslerinin kaynağını şu şekillerde göstermiştik:

A. Türk Dili Kaynaklı Olanlarda

1. h- < k-
2. h- < g-
3. h- < *p-
4. h- < s-
5. h- < y-
6. h- Yansıma Kelimelerde
7. h- Ön türeme

B. Yabancı Kaynaklı Kelimelerde

1. h- < k-
2. h- < g-
3. h- < p-
4. h- < f-
5. h- < v-
6. h-, f-, p- ve Ø- Alternans Kullanışlar
7. -h Ön türeme
8. h- Yabancı Asıllı Kelimelerde Aslı¹⁵

Türk dilinde kelime başındaki “h-” ya da Ana Altay dilinde “*p-” konusu ile ilgili yayımlar incelendiğinde, Moğolcada “h-”, Tunguzcada “f-” olarak saklanan, Türk dilinde düşmüş olmasına rağmen bazı diyalektlerinde (Azerbaycan, Özbek, Anadolu) serpinti hâlinde görülen, Halaç Türkçesinde ise oldukça düzenli bir şekilde korunmuş olan “h-”li kelimeleri görebiliriz. G. Doerfer’in Halaçça’da bulunan “h-”lerden, eski bir “*p-”ye uzandığını düşündüğü kelimeler şunlardır:¹⁶

hâ^açug; ha: ^am; hâ^anl, hâll; hâ^ara; hâ^arı; hâ^art; hâ^ay; hâ^az-; haç-; hada:q; hadur-; hâga; hagaç; hâgru-; hâla-bula; halakko (?); ha/âlâ pârta var- (?); ha.lm hat- (?); hâlu- (?); haŋgırla-; har-har; harq; harqa:n; has-; hat; hat-; havul; ha:y-; hayâz; hayg:n-; ha:z; hâççinäk (?); hâk-; hâpis-; hâr; hârâk-; hâs-; hâşü-; hâtâk; hâv; hâyir-; hâyür-; hâyülâ-; hâ^vn; hi:-; hiç-; hidik; hidî:ş; hi:^ejâş-; hi:^el; hi:^elâkân; hi:^elinti ^lel:inti; hi:^eri; hugla-; hıgul-; hi:^ln; hi:^lt; hikkâ; hikmâk; hil-; hilirük; hilki; hillâlâ-; hilyâtâ; hurâq; hurçaqla-; hiri-; hiri-; hirk-; hirkâk; hirkâl; hurtillat-; hissi; histâk; hişâ-; hiyâ; hiz-; hizim; ho:graq; hogrı; holgun; holu-; hopruq; hoqlago; hoqu-; hortillat-; hosar-; hottuz; ho.ylan-; hu:lâk; hulu-; hulug; hu:n; hu:^oçaq; hu:^ot; hu:^otun; hur-; huştâk; hu:tâyi; hu:^uç; huv-; hü:k.

Yaşayan lehçelerimizde “Ø-”lı olup Halaç Türkçesinde “h-”li olan bu kelimelerin hepsinin de eski bir “*p-”den geldiğini iddia etmek doğru olmaz. Bunlardan bir kısmı da, hiç şüphesiz, yabancı asıllı kelimelerde görüldüğü gibi, *öntüreme* “h-”lerini almıştır. Biz, Halaç Türkçesindeki bütün “h-”lerin kaynağının “*p-” olması gerektiği şeklindeki görüşlere itirazımızı 1987 yılında yayımlamıştık.¹⁷

¹⁵ G. Gülsevin, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında # h Sesi Üzerine”, *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten 2001 I/III*, Ankara 2003, s.129-146, Ankara 2002.

¹⁶ G. Doerfer, “Materialien zu türk. h- (I)”, *UAJb*, s.94-96.

¹⁷ G. Gülsevin, “Türk Dilinde Bir Kelime Baş Ünsüzü Üzerine”, *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1987, s.173-200.

Türkiye Türkçesi ağızlarında da bu “*p-”lerin devamı olan aslî (*öntüreme* olmayan) “h-”lere rastlamaktayız. 2001 yılında yayımlanan makalemizde, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki “h-”li kelimeleri incelerken, Altay dilleri grubundaki karşılaştırmalar sonucunda, eski bir “*p-”den geldiği düşünülebilecek olanlarını da vermiştik. O listedeki kelimelerden bazıları şunlardır¹⁸:

h a y v a (I) [*hâyve*] Ayva (*Akyazı ve çevresi, *Kandıra-Kc.) (Doerfer II, s.141)

⇒ TTK. *ayva* ile ilgili. İbn.Müh. *ayva* .(İbn.Müh.14); EAT *hayva*. (TS.1907); Azb. *hevya* (KTLS.38); Tkm. *hayva* (Doerfer I.131); Kmk. *hayva* (Doerfer I.132)

h a p u ç l a m a k Yoğurmak, mıncıklamak (*Ayancık-Sn.)

⇒ TTK. *avuç*, *avuçlamak* ile ilgili. Doerfer’in Türkiye Türkçesi ağızlarındaki aslî h-’ler listesinde bu kelime de bulunmuyor. Ancak, Poppe, kelimeyi Ana Altaycada *p- önsesi ile canlandırıyor: “Moğolca adqu < *padqu ‘avuç’ adqu- ‘elle yakalamak’, Orta Moğolca hadqu- = Mançurca fat’a ‘el. ayak, yırtıcı bir kuşun tırnakları’” (Poppe I, s.80). Lehçelerimizdeki şekilleri: EsUyg. *adut* ‘avuç, avuç dolusu’ (EUTS.6); DLT. *adut* ‘avuç’, *adutla-* ‘avuçlamak’ (Dizin.8); ME. *awuçla-* ‘avuçlamak’ (ME.94)

h o l t a (I) 1. Olta (Dikici, *Dinar-Af.; Bağlılı, *Eğridir-Isp. ...) (Doerfer II, s.142)

⇒ TTK. *olta* ile ilgili. Çuv. *valda* (Paasonen.198)

h o r a n (II) Biçilmiş tarla (-Ezc.) (Doerfer II, s.142) bkz. *ormak* ‘biçmek’

⇒ TTK. *or-* ‘biçmek’ ve *orak* ‘orak’ ile ilgili. DLT. *orgak* ‘orak’ (Dizin.441); KB. *or-* ‘biçmek’ (Dizin.345); Hal. *ho.r-* ‘biçmek’ *hograq* ‘orak’ (Doerfer III.134-136); Çuv. *vır-* ‘biçmek’, *serla* ‘orak’ (Paasonen.201,148).¹⁹

h ö l (I) Az ıslaklık: *Buğdaya höl değmiş* (Safranbolu-Zn.; -Ur.; -Gaz.; *Antakya-Tat.; *Gürün-Sv.) 2. Yaş (toprak, çamaşır vb. şeyler için) (Sarıca, *Gölköy-Or. ...) (Doerfer II, s.142)

⇒ DLT. *öl* ‘ıslak, yaş, nem’ (Dizin456); EAT. *höl* ‘yaşlık, rutubet’ (TS.1928); Azb. *höl* (Doerfer II.148); Tkm. *hö:l* (Doerfer I.131); Özb. *hol* (Doerfer I.131); Uyg. *höl* (Doerfer I.131); Hal. *hi.°l* (Doerfer III.131)

h ö l l ü k (I) [*höl (II)-2*] 1. Kundak çocuklarının altına konulan elenmiş ince toprak (*Sungurlu-Çr.; Sm. ...) bkz. *höl (I)*.

h ö r d ü r m e k Ördürmek (Karakoyunlu, *İğdır-Kr.) (Doerfer, *hör-* ‘weben’ şeklini vermiş (Doerfer II, s.142). bkz. *hörküç (I)*, *höruk (I)*, *höruklemek*, *höyük (I)*)

⇒ TTK. *ör-* ‘(duvar vs.) yükseltmek, saç örmek’ ile ilgili. KTK. *ör-* ‘yukarı çıkmak, yükselmek’ (OA.126); DLT. *ör-* ‘belirmek, yükselmek’ (Dizin.462); EAT *örü dur-* ‘ayağa kalkmak’ (TS.3122); Azb. *hör-* (Doerfer I.131); Hal. *hiri-* (Doerfer III.133)

h ö r k ü ç (I) [*hörküç*] Hörgüç (İğdecik, İlyas, *Keçiözümlü-Isp.; Balkanda, *Beyşehir-Kn.; Fethiye ve köyleri-Mğ.) (Doerfer II, s.138-168). bkz. *hördür-*, *höruk (II)*, *höruklemek*, *höyük (I)*.

⇒ TTK. *hörgüç* ile ilgili. (*hör-* ‘yükselmek fiili’ + *güç* ‘gülden isim yapan ek’) EAT. *örgüç* (TS.3115); Azb. *hörgüç* (KTLS.348); Tkm. *örküç* (KTLS.349)

h ö y ü k (I) [*höruk (III)*, *höyyük*, *hürük*, *hüyük*] 1. Toprak yığını, tepecik (Yukarıseyit, *Çal-Dz.; *Urla-İz.; ...) (Doerfer II, s.138-168) bkz. *hördürmek*, *hörküç (I)*, *höruk*, *höruklemek*

⇒ TTK. *höyük* ile ilgili. Hal. *hü:k* ‘tepe, höyük’ (Doerfer I.96)

Görüldüğü gibi, diğer Türk lehçeleri ve Altay dilleri grubundaki karşılıkları ile mukayeseler yapıldığında, ağızlarımızda “h-” öntüremeli denilen kelimeler hakkında yeniden düşünmemiz gerektiği ortaya çıkmaktadır. Yapılan karşılaştırmalar sonucunda, bizce “*hayva*”, *holta*”, “*horak*”, *höllük*”, “*hörgüç*”, “*höyük*” gibi kelimelerin başında bulunan “h-” ünsüzü *öntüreme* olmayıp, aslî bir ünsüzün devamıdır.

¹⁸ G. Gülsevin “Türkiye Türkçesi Ağızlarında # h Sesi Üzerine”, *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2001 I/II, Ankara 2003, s.129-146.

¹⁹ TTK. *ör-*, *orak* = Hal. *ho.r-*, *hograq* = Çuv. *vır-*, *serla* şekillerinin izahı için, bkz. G. Gülsevin, “Türk Dilinde Bir Kelime Baş Ünsüzü Üzerine”, *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten*,1987, s.186-187.

SONUÇ

1. Türkiye Türkçesi ağızları araştırmalarında, kelime başında “y-”li ve “y-”siz görülen şekillerin başındaki ünsüze “öntüreme” demek yaygınlaşmış bir yanlışlıktır. Bunlar, yaşayan lehçelerdeki şekilleri ile karşılaştırıldığında, bir kısmının “öntüreme” olmayıp, eski bir ünsüzün devamı olduğu anlaşılabilir (ip < yip, gibi).
2. Türk dili ile tarihi ilgisi bulunan Moğolca, Tunguzca gibi dillerdeki şekiller de göz önüne alındığında eski bir “*p-”den geldiği anlaşılan “h-”li bazı kelimelerin Türk dilinde de saklandığına biz de inanıyoruz. Hal böyle olunca, ağızlarımızda “h-” ve “Ø-”li şekillerde yaşayan bazı kelimeleri tekrar düşünmemiz gerekmektedir. Ağız araştırması yayımlarımızda hiç tartışılmadan “öntüreme” bahsine konulan “höllük”, “hayva”, “havyucla-”, “hark” gibi kelimelerin gerçekte eski şekillerini koruduğunu ve araştırmacılarımızın yaygınlaşmış bir yanlış tekrar edebildikleri kanısındayız.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- Caferoğlu: A. Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yayınları, İstanbul 1968.
- ÇÜNGÜŞ-ÇERMİK: S. Özçelik-E. Boz, **(Diyarbakır İli) Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağızı**, TDK Yayınları, Ankara 2001.
- DİYARBAKIR: M. Erten, **Diyarbakır Ağızı**, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- Doerfer I.: G. Doerfer, “*Materialien zu türk. h- (I)*”, UAJb.
- Doerfer II.: G. Doerfer, “*Materialien zu türk. h- (II)*”, UAJb.
- Doerfer III: G. Doerfer, S. Tezcan **Wörterbuch des Chaladsch (Dialect von Charrab)**, Budapest 1980.
- DTCF: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- EDİRNE: E. Kalay, **Edirne İli Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- ERZİNCAN: M. Sağır, **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- Gülsevin I.: G. Gülsevin, “*Türk Dilinde Bir Kelime Başı Ünsüzü Üzerine*”, **TDAY Belleten**, 1987, s.173-200.
- Gülsevin II: G. Gülsevin, “*Türk Dilinde Bir Kelime Başı Ünsüzü Üzerine*”, **TDAY Belleten** 1987, s.173-200.
- KARS: A. B. Ercilasun, **Kars İli Ağızları (Ses Bilgisi)**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983.
- KEBAN-BASKİL-AĞIN: A. Buran, **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- Koç: K. Koç, **Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- KTLS.: A. B. Ercilasun v.d, **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- KÜTAYHA: T. Gülensoy, **Kütahya ve Yöresi Ağızları**, TDK. Yayınları, Ankara 1988.
- MUĞLA: A. Akar, **Muğla Ağızları**, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2004.
- NEVŞEHİR: Z. Korkmaz, **Nevşehir ve Yöresi Ağızları I. Ses Bilgisi**, DTCF Yayınları, Ankara 1977.
- ORDU: N. Demir, **Ordu İli ve Yöresi Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 2001.
- Paasonen: H. Paasonen, “*Çuvaş Sözlüğü*”, TDK Yayınları, İstanbul 1950.
- Poppe I: N. Poppe, (Çeviren Z. Kaymaz), **Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri I. Kısım, Karşılaştırmalı Ses Bilgisi**, İstanbul 1994.
- RİZE: T. Günay, **Rize İli Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- TDK: Türk Dil Kurumu.
- Tekin: T. Tekin, **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, TDK Yayınları, Ankara 1987.
- TS: **Tarama Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 1963-1977.
- URFA: S. Özçelik, **Urfa Merkez Ağızı**, TDK Yayınları, Ankara 1997.
- UŞAK: G. Gülsevin, **Uşak İli Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- Yudahin: K. K. Yudahin, **Kırgız Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- ZONGULDAK-BARTIN-KARABÜK: M.E. Eren, **Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları**, TDK Yayınları, Ankara 1997.